

Бояджиев Д.
Гочева-Илиева С.
Макрелов И.
Попова Л.

**РЪКОВОДСТВО
ПО
ЧИСЛЕНИ МЕТОДИ
(I ЧАСТ)**

Пловдив
2003

Ръководството по числени методи (I част) е предназначено за студентите от Факултета по математика и информатика на Пловдивския Университет “Паисий Хилендарски”. То отговаря на учебните планове и може да се използва за подготовката на студентите от следните специалности за образователна степен “бакалавър”: “Приложна математика”, “Математика и информатика”, “Информатика”, както и от специалностите “Физика и математика”, “Инженерна физика” и др. от други факултети на ПУ. В него се съдържа кратко описание на теоретичните основи на методите, решени примери, както и задачи за самостоятелна работа.

Ръководството е подготвено от преподаватели от катедра “Приложна математика и моделиране” на ФМИ при ПУ. Отделните параграфи са написани както следва:

гл. ас. Дойчин Бояджиев: 3.1 - 3.5, 5.1 - 5.4.

доц. д-р Снежана Гочева-Илиева: 1.6, 5.5, 6.1, 6.2.

доц. д-р Илия Макрелов: 1.1 - 1.5, 2.1-2.4.

гл.ас. д-р Люба Попова: 4.1 - 4.4, изпитни тестове.

Рецензенти:

1. Доц. д-р Соня Табакова, ТУ-филиал Пловдив
2. Гл.ас. д-р Антон Илиев, ПУ “Паисий Хилендарски”

СЪДЪРЖАНИЕ

Глава I. Числени методи на алгебрата	5
1. Решаване на системи линейни уравнения – точни методи	5
1.1. Метод на Гаус	5
1.2. Метод на Гаус - Жордан	9
1.3. Пресмятане на детерминанти	11
1.4. Обръщане на матрици	12
1.5. Метод на квадратния корен	15
1.6. Метод на прогонването за тридиагонални системи линейни уравнения	19
2. Решаване на системи линейни уравнения – приближени методи	25
2.1. Метод на последователните приближения	25
2.2. Метод на простата итерация (Якоби)	30
2.3. Метод на Зайдел	34
2.4. Още нещо за системите линейни уравнения	38
3. Приближено решаване на нелинейни уравнения	40
3.1. Метод на разполовяването	41
3.2. Метод на хордите	43
3.3. Метод на допирателните	45
3.4. Комбиниран метод	47
3.5. Метод на последователните приближения	48
4. Собствени стойности и собствени вектори на матрици	53
4.1. Метод на Ланцош. Метод на биортогонализация	54
4.2. Метод на Якоби (метод на въртене)	63
4.3. Решаване на частичния проблем за собствени стойности	66
4.4. Собствени стойности на тридиагонални матрици	67
Глава II. Числени методи на математическия анализ	73
5. Приближаване на функции	73
5.1. Интерполация	73
5.2. Метод на най-малките квадрати	85
5.3. Средноквадратични приближения	89
5.4. Равномерни приближения	93
5.5. Интерполационни сплайни	97
6. Числено диференциране и интегриране	103
6.1. Числено диференциране	103
6.2. Числено интегриране	111
Изпитни тестове	116
Литература	120

Глава I. Числени методи на алгебрата

1. Решаване на системи линейни уравнения – точни методи

Постановка на задачата

Търси се решение на системата линейни уравнения от вида $Ax = b$, където

$$(1) \quad A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ & \dots & & \\ a_{n1} & a_{n2} & & a_{nn} \end{pmatrix}, \quad x = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix}, \quad b = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \dots \\ b_n \end{pmatrix}.$$

Записът на (1) в разгънат вид изглежда така:

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2 \\ \dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n \end{cases}.$$

1.1. Метод на Гаус

Един от най-известните методи за решаване на системи линейни алгебрични уравнения (СЛАУ) е **методът на Гаус**. Този метод притежава различни модификации и се използва обикновено в два режима – с избор на главен елемент и без избор на главен елемент. Напомняме ви, че изборът на главен (водещ) елемент означава, че при операцията деление ще избираме възможно **най-големия** делител (Защо?). При решаването на сериозни СЛАУ този режим на работа е препоръчителен. По-късно, чрез специален пример ще видите, че **неизползването** на главен елемент може да доведе до катастрофални резултати.

Алгоритъм

При метода на Гаус СЛАУ се трансформира последователно чрез точно определени елементарни преобразования в еквивалентни на нея системи [1, 2], като

крайна сметка се получава система с триъгълна матрица, чието решаване не представлява никаква трудност.

$$(A \mid b) = \left(\begin{array}{cccc|c} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} & b_1 \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} & b_2 \\ & \dots & & & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} & b_n \end{array} \right) \quad \Leftrightarrow \dots \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} h_{11} & h_{12} & \dots & h_{1n} & d_1 \\ 0 & h_{22} & \dots & h_{2n} & d_2 \\ & \dots & & & \dots \\ 0 & 0 & \dots & h_{nn} & d_n \end{array} \right)$$

Пример 1. Чрез метода на Гаус с избор на главен елемент по стълб решете системата:

$$\begin{array}{rrcr} 2x_1 & -x_2 & & +3x_4 = 9 \\ 4x_1 & -2x_2 & +5x_3 & = -10 \\ 3x_1 & +5x_2 & +2x_3 & -3x_4 = 0 \\ & -x_2 & +x_3 & -x_4 = -7 \end{array}$$

Решение:

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ \boxed{4} & -2 & 5 & 0 & -10 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{R}_1 \leftrightarrow \text{R}_2 \\ \text{R}_2 \leftrightarrow \text{R}_1 \end{array} \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} \boxed{4} & -2 & 5 & 0 & -10 \\ 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \quad : (4) \quad \Leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array}\right) \xrightarrow{\substack{\cdot (-2) \quad \cdot (-3)}} \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & 3 & 14 \\ 0 & \boxed{\frac{13}{2}} & -\frac{7}{4} & -3 & \frac{15}{2} \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array}\right) \xrightarrow{\substack{\text{swap} \\ \cdot (-1)}} \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & 3 & 14 \\ 0 & \boxed{\frac{13}{2}} & -\frac{7}{4} & -3 & \frac{15}{2} \end{array}\right)$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & \boxed{13/2} & -\frac{7}{4} & -3 & \frac{15}{2} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & -3 & 14 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) : \left(\frac{13}{2} \right) \leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & -3 & 14 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \begin{array}{c} \downarrow \\ \leftrightarrow \end{array}$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & \boxed{-\frac{5}{2}} & 3 & 14 \\ 0 & 0 & \frac{19}{26} & -\frac{19}{13} & -\frac{76}{13} \end{array} \right) : (-\frac{5}{2}) \leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & \frac{19}{26} & -\frac{19}{13} & -\frac{76}{13} \end{array} \right) \cdot (-\frac{19}{26}) \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & 0 & \boxed{-\frac{38}{65}} & -\frac{114}{65} \end{array} \right) : \left(-\frac{38}{65} \right) \leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 3 \end{array} \right)$$

Получената “триъгълна” система е еквивалентна на дадената. Решаването ѝ става “отдолу-нагоре”:

От последното уравнение намираме x_4 :

$$\rightarrow \boxed{x_4 = 3}.$$

От предпоследното уравнение намираме x_3 :

$$x_3 - \frac{6}{5}x_4 = -\frac{28}{5} \rightarrow x_3 - \frac{6}{5} \cdot 3 = -\frac{28}{5} \rightarrow \boxed{x_3 = -2}.$$

От второто уравнение намираме x_2 :

$$x_2 - \frac{7}{26}x_3 - \frac{6}{13}x_4 = \frac{15}{13} \rightarrow x_2 - \frac{7}{26} \cdot (-2) - \frac{6}{13} \cdot 3 = \frac{15}{13} \rightarrow \boxed{x_2 = 2}.$$

И накрая от първото уравнение намираме x_1 :

$$x_1 - \frac{1}{2}x_2 + \frac{5}{4}x_3 + 0 \cdot x_4 = -\frac{5}{2} \rightarrow x_1 - \frac{1}{2} \cdot 2 + \frac{5}{4} \cdot (-2) + 0 \cdot 3 = -\frac{5}{2} \rightarrow \boxed{x_1 = 1}.$$

Отговор: $x = (1; 2; -2; 3)$.

В този пример главните елементи са: $4, \frac{13}{2}, -\frac{5}{2}, -\frac{38}{65}$.

Задачи за упражнения

1) Решете самостоятелно системите чрез метода на Гаус с избор на главен елемент и без избор на главен елемент. Работете с обикновени дроби:

$$\text{а) } \left\{ \begin{array}{l} 10x_1 - 7x_2 = 7 \\ -3x_1 + 2x_2 + 6x_3 = 4 \\ 5x_1 - x_2 + 5x_3 = 6 \end{array} \right.$$

Отговор: (0, -1, 1)

$$\text{б) } \left\{ \begin{array}{l} x_1 + 2x_2 + 3x_3 = 7 \\ -2x_1 - 4x_2 - 5x_3 = -12 \\ 3x_1 + 5x_2 + 6x_3 = 15 \end{array} \right.$$

Отговор: (1, 0, 2)

$$\text{в) } \left\{ \begin{array}{l} x_1 + 2x_2 - 3x_3 + x_4 = -6 \\ -x_1 - x_2 + 2x_3 = 3 \\ 2x_1 + x_2 + 2x_3 - x_4 = 12 \\ x_2 - x_3 + 2x_4 = -4 \end{array} \right.$$

Отговор: (2, 1, 3, -1)

Коментар: Ако сте работили добросъвестно ще забележите, че и при двата случая (с избор или без избор на главен елемент) ще получите **едни и същи точни** резултати.

Изборът на главен елемент има смисъл когато се работи с десетични дроби и с определен брой десетични знаци, т.е. така, както работи всяко изчислително устройство.

2) Решете системата чрез метода на Гаус като използвате изчислително устройство

$$\begin{cases} 2,4759x_1 + 1,6235x_2 + 4,6231x_3 = 0,0647 \\ 1,4725x_1 + 0,9589x_2 - 1,3253x_3 = 1,0475 \\ 2,6951x_1 + 2,8965x_2 - 1,4794x_3 = -0,6789 \end{cases}$$

а) без избор на главен елемент,

б) с избор на главен елемент.

И в двата случая извършете пресмятанията с четири десетични знака след десетичната запетая.

Отговор:

Ако работите без избор на главен елемент ще получите:

$$x_3 = -0,2443, \quad x_2 = -2,0532, \quad x_1 = 1,8286.$$

Ако работите с избор на главен елемент ще получите:

$$x_3 = -0,2442, \quad x_2 = -2,0716, \quad x_1 = 1,8405.$$

Защо се получават различия в отговорите? Кой от отговорите е по-добър?

3) Дадена е системата:

$$\begin{cases} 0,05x_1 + 0,07x_2 + 0,06x_3 + 0,05x_4 = 0,23 \\ 0,07x_1 + 0,10x_2 + 0,08x_3 + 0,07x_4 = 0,32 \\ 0,06x_1 + 0,08x_2 + 0,10x_3 + 0,09x_4 = 0,33 \\ 0,05x_1 + 0,07x_2 + 0,09x_3 + 0,10x_4 = 0,31 \end{cases}$$

Точното решение на тази система е (1, 1, 1, 1).

Решете системата чрез метода на Гаус:

а) без избор на главен елемент,

б) с избор на главен елемент по стълб, по ред или по цялата матрица.

Запазвайте по четири десетични знака в пресмятанията. Как може да обясните вашите резултати?

1.2. Метод на Гаус-Жордан

Алгоритъм

Методът на Гаус-Жордан преобразува изходната разширена матрица към единична матрица и дясна част, равна на търсеното решение:

$$(A|b) = \left(\begin{array}{cccc|c} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} & b_1 \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} & b_2 \\ & \dots & & & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} & b_n \end{array} \right) \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & \dots & 0 & c_1 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & c_2 \\ & \dots & & & \dots \\ 0 & 0 & \dots & 1 & c_n \end{array} \right) \Leftrightarrow \begin{cases} x_1 = c_1 \\ x_2 = c_2 \\ \dots \\ x_n = c_n \end{cases}$$

Пример 1. По метода на Гаус-Жордан с избор на главен елемент по стълб решете системата:

$$\begin{cases} 2x_1 - x_2 + 3x_4 = 9 \\ 4x_1 - 2x_2 + 5x_3 = -10 \\ 3x_1 + 5x_2 + 2x_3 - 3x_4 = 0 \\ -x_2 + x_3 - x_4 = -7 \end{cases}$$

Решение:

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ 4 & -2 & 5 & 0 & -10 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{\substack{\text{св.} \\ \text{св.}}} \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 4 & -2 & 5 & 0 & -10 \\ 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{:(4)} \Leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 2 & -1 & 0 & 3 & 9 \\ 3 & 5 & 2 & -3 & 0 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{\substack{\cdot (-2) \cdot (-3) \\ \cdot (-2) \cdot (-3)}} \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & 3 & 14 \\ 0 & \frac{13}{2} & -\frac{7}{4} & -3 & \frac{15}{2} \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{\substack{\text{св.} \\ \text{св.}}} \Leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & \frac{13}{2} & -\frac{7}{4} & -3 & \frac{15}{2} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & -3 & 14 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{:(\frac{13}{2})} \Leftrightarrow \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & -\frac{1}{2} & \frac{5}{4} & 0 & -\frac{5}{2} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & -\frac{5}{2} & -3 & 14 \\ 0 & -1 & 1 & -1 & -7 \end{array} \right) \xrightarrow{\substack{\cdot (\frac{1}{2}) \cdot (1) \\ \cdot (\frac{1}{2}) \cdot (1)}} \Leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & \frac{29}{26} & -\frac{3}{13} & -\frac{25}{13} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & \boxed{-\frac{5}{2}} & 3 & 14 \\ 0 & 0 & \frac{19}{26} & -\frac{19}{13} & -\frac{76}{13} \end{array} \right) \quad :(-\frac{5}{2}) \quad \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & \frac{29}{26} & -\frac{3}{13} & -\frac{25}{13} \\ 0 & 1 & -\frac{7}{26} & -\frac{6}{13} & \frac{15}{13} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & \frac{19}{26} & -\frac{19}{13} & -\frac{76}{13} \end{array} \right) \quad \begin{array}{l} \leftarrow \\ \leftarrow \\ \cdot(\frac{7}{26}) \cdot(-\frac{29}{26}) \cdot(-\frac{19}{26}) \\ \leftarrow \end{array} \quad \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & 0 & \frac{72}{65} & \frac{281}{65} \\ 0 & 1 & 0 & -\frac{51}{65} & -\frac{23}{65} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & 0 & \boxed{-\frac{38}{65}} & -\frac{114}{65} \end{array} \right) \quad :(-\frac{38}{65}) \quad \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & 0 & \frac{72}{65} & \frac{281}{65} \\ 0 & 1 & 0 & -\frac{51}{65} & -\frac{23}{65} \\ 0 & 0 & 1 & -\frac{6}{5} & -\frac{28}{5} \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 3 \end{array} \right) \quad \begin{array}{l} \leftarrow \\ \leftarrow \\ \cdot(\frac{6}{5}) \cdot(\frac{51}{65}) \cdot(-\frac{72}{65}) \end{array} \quad \leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{cccc|c} 1 & 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 2 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & -2 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 3 \end{array} \right) \quad \leftrightarrow \quad \boxed{\begin{array}{l} x_1 = 1 \\ x_2 = 2 \\ x_3 = -2 \\ x_4 = 3 \end{array}}$$

Задачи за упражнения

Решете системите чрез метода на Гаус-Жордан с избор или без избор на главен елемент. Работете с обикновени дробни:

$$\text{а) } \left\{ \begin{array}{l} 10x_1 - 7x_2 = 7 \\ -3x_1 + 2x_2 + 6x_3 = 4 \\ 5x_1 - x_2 + 5x_3 = 6 \end{array} \right.$$

Отговор: (0, -1, 1)

$$\text{б) } \left\{ \begin{array}{l} x_1 + 2x_2 + 3x_3 = 7 \\ -2x_1 - 4x_2 - 5x_3 = -12 \\ 3x_1 + 5x_2 + 6x_3 = 15 \end{array} \right.$$

Отговор: (1, 0, 2)

$$\text{в) } \left\{ \begin{array}{l} x_1 + 3x_2 + 2x_3 = 0 \\ -3x_1 - 3x_2 - x_3 = 5 \\ 2x_1 + x_2 = -4 \end{array} \right.$$

Отговор: (-2, 0, 1)

$$\text{г) } \left\{ \begin{array}{l} x_1 + 2x_2 - 3x_3 + x_4 = -6 \\ -x_1 - x_2 + 2x_3 = 3 \\ 2x_1 + x_2 + 2x_3 - x_4 = 12 \\ \quad \quad x_2 - x_3 + 2x_4 = -4 \end{array} \right.$$

Отговор: (2, 1, 3, -1)

$$\text{д) } \begin{cases} x_1 - x_2 + 2x_3 - x_4 = 18 \\ 2x_1 + x_3 + x_4 = 3 \\ -x_1 + x_2 - x_4 = 0 \\ 3x_1 + 2x_2 - x_3 = -4 \end{cases}$$

Отговор: (2, -3, 4, -5)

1.3. Пресмятане на детерминанти

За пресмятане на детерминантата на дадена матрица е необходимо само да се съхранят главните елементи и да се умножат. Следователно чрез метода на Гаус-Жордан можем да намираме и детерминантата на дадена матрица с точност до знак.

$$\text{За пример 1 } \det A = 4 \cdot \frac{13}{2} \cdot \left(-\frac{5}{2}\right) \cdot \left(-\frac{38}{65}\right) = 38.$$

Пример за коефициентна неустойчивост на решението

Ако не се прилага избор на главен елемент в метода на Гаус може да се стигне до загуба на точност [4]. В следващия пример приемаме, че работим с хипотетична машина, която реализира аритметика с плаваща запетая при основа 10 и с пет значещи цифри. При тези условия да решим долната система по метода на Гаус без избор на главен елемент. Точно решение е (0, -1, 1).

$$\begin{cases} 10x_1 - 7x_2 = 7 \\ -3x_1 + 2,099x_2 + 6x_3 = 3,901 \\ 5x_1 - x_2 + 5x_3 = 6 \end{cases}$$

Решение:

$$\left(\begin{array}{ccc|c} 10 & -7 & 0 & 7 \\ -3 & 2,099 & 6 & 3,901 \\ 5 & -1 & 5 & 6 \end{array} \right) : (10) \quad \leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{ccc|c} 1 & -0,7 & 0 & 0,7 \\ -3 & 2,099 & 6 & 3,901 \\ 5 & -1 & 5 & 6 \end{array} \right) \begin{array}{l} (3) \cdot (-5) \\ \swarrow \\ \searrow \end{array} \quad \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{ccc|c} 1 & -0,7 & 0 & 0,7 \\ 0 & -10^{-3} & 6 & 6,001 \\ 0 & 2,5 & 5 & 2,5 \end{array} \right) : (-10^{-3}) \quad \leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{ccc|c} 1 & -0,7 & 0 & 0,7 \\ 0 & 1 & -6 \cdot 10^3 & -6,001 \cdot 10^3 \\ 0 & 2,5 & 5 & 2,5 \end{array} \right) \cdot (-2,5) \quad \leftrightarrow$$

$$\left(\begin{array}{ccc|c} 1 & -0,7 & 0 & 0,7 \\ 0 & 1 & -6 \cdot 10^3 & -6,001 \cdot 10^3 \\ 0 & 0 & 1,5005 \cdot 10^4 & 1,5004 \cdot 10^4 \end{array} \right)$$

Във **втория** ред на **предпоследната** матрица имаме $-6,001 \cdot 10^3 \cdot (-2,5) = 1,50025 \cdot 10^4$. Тук вече имаме повече от пет значещи цифри и трябва да закръглим. Има две възможности:

1) Или да се отреже последната цифра и да получим $1,5002 \cdot 10^4$.

2) Или да се закръгли нагоре, т.е. да вземем $1,5003 \cdot 10^4$.

След това към резултата се добавя 2,5.

Да допуснем, че използваме случая 1). Тогава ще имаме: $1,5002 \cdot 10^4 + 2,5 = 1,50045 \cdot 10^4$ и отново ще се отреже младшия разряд и в края на краищата ще имаме $1,5004 \cdot 10^4$.

Последното уравнение ще има вида:

$$1,5005 \cdot 10^4 x_3 = 1,5004 \cdot 10^4,$$

откъдето $x_3 = 0,99993$. На пръв поглед това е добре. За нещастие x_2 трябва да се определи от уравнението

$$x_2 - 6 \cdot 10^3 x_3 = -6,001 \cdot 10^3,$$

$$\text{т.е. } x_2 = -6,001 \cdot 10^3 + 6 \cdot 10^3 \cdot 0,99993 = -1,5.$$

Накрая от първото уравнение пресмятаме $x_1 = -0,35$.

Виждале, че полученият резултат е далеч от истината.

1.4. Обръщане на матрици

Постановка на задачата

Дадена е квадратна матрица A от n -ти ред:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix}.$$

Търси се обратната матрица A^{-1} , т.е. такава матрица, че $AA^{-1} = E$. Означаваме

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nn} \end{pmatrix}, \quad E = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix}.$$

Намирането на обратната матрица по стълбове се свежда до решаване на n системи линейни алгебрични уравнения с една и съща матрица A и различни десни части, равни на стълбовете на единичната матрица E . Тези задачи са:

$$A \begin{pmatrix} x_{11} \\ x_{21} \\ \dots \\ x_{n1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \\ \dots \\ 0 \end{pmatrix}, \quad A \begin{pmatrix} x_{12} \\ x_{22} \\ \dots \\ x_{n2} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ \dots \\ 0 \end{pmatrix}, \quad \dots, \quad A \begin{pmatrix} x_{1n} \\ x_{2n} \\ \dots \\ x_{nn} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ \dots \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Удобно е да се използва методът на Гаус-Жордан, който преобразува разширената матрица към единична, а в дясната част се получават решенията.

Алгоритъм

$$\left(A \left| \begin{array}{cccc} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ & & \dots & \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{array} \right. \right) \Leftrightarrow \dots \Leftrightarrow \left(E \left| \begin{array}{cccc} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ & & \dots & \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nn} \end{array} \right. \right)$$

Пример. Обърнете матрицата A и намерете детерминантата ѝ чрез метода на Гаус-Жордан с избор на главен елемент по стълб:

$$A = \begin{pmatrix} 3 & 5 & 2 \\ 1 & 0 & 6 \\ 2 & 1 & 4 \end{pmatrix}.$$

Решение:

$$\begin{aligned} & \left(\boxed{3} \begin{array}{ccc|ccc} 5 & 2 & & 1 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 6 & 0 & 1 & 0 \\ 2 & 1 & 4 & 0 & 0 & 1 \end{array} \right) : (3) \quad \Leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & \frac{5}{3} & \frac{2}{3} & \frac{1}{3} & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 6 & 0 & 1 & 0 \\ 2 & 1 & 4 & 0 & 0 & 1 \end{array} \right) \begin{array}{l} \cdot (-1) \quad \cdot (-2) \\ \swarrow \quad \searrow \end{array} \quad \Leftrightarrow \\ & \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & \frac{5}{3} & \frac{2}{3} & \frac{1}{3} & 0 & 0 \\ 0 & -\frac{5}{3} & \frac{16}{3} & -\frac{1}{3} & 1 & 0 \\ 0 & -\frac{7}{3} & \frac{8}{3} & -\frac{2}{3} & 0 & 1 \end{array} \right) \begin{array}{l} \curvearrowright \\ \end{array} \quad \Leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & \frac{5}{3} & \frac{2}{3} & \frac{1}{3} & 0 & 0 \\ 0 & \boxed{-7/3} & \frac{8}{3} & -\frac{2}{3} & 0 & 1 \\ 0 & -\frac{5}{3} & \frac{16}{3} & -\frac{1}{3} & 1 & 0 \end{array} \right) : (-\frac{7}{3}) \quad \Leftrightarrow \\ & \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & \frac{5}{3} & \frac{2}{3} & \frac{1}{3} & 0 & 0 \\ 0 & 1 & -\frac{8}{7} & \frac{2}{7} & 0 & -\frac{3}{7} \\ 0 & -\frac{5}{3} & \frac{16}{3} & -\frac{1}{3} & 1 & 0 \end{array} \right) \begin{array}{l} \swarrow \quad \searrow \\ \cdot (\frac{5}{3}) \quad \cdot (-\frac{5}{3}) \end{array} \quad \Leftrightarrow \quad \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & 0 & \frac{18}{7} & -\frac{1}{7} & 0 & \frac{5}{7} \\ 0 & 1 & -\frac{8}{7} & \frac{2}{7} & 0 & -\frac{3}{7} \\ 0 & 0 & \boxed{24/7} & \frac{1}{7} & 1 & -\frac{5}{7} \end{array} \right) : (\frac{24}{7}) \quad \Leftrightarrow \end{aligned}$$

$$\left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & 0 & \frac{18}{7} & -\frac{1}{7} & 0 & \frac{5}{7} \\ 0 & 1 & -\frac{8}{7} & \frac{2}{7} & 0 & -\frac{3}{7} \\ 0 & 0 & 1 & \frac{1}{24} & \frac{7}{24} & -\frac{5}{24} \end{array} \right) \begin{array}{l} \leftarrow \\ \leftarrow \\ \cdot (\frac{8}{7}) \quad \cdot (-\frac{18}{7}) \end{array} \leftrightarrow \left(\begin{array}{ccc|ccc} 1 & 0 & 0 & -\frac{1}{4} & -\frac{3}{4} & \frac{5}{4} \\ 0 & 1 & 0 & \frac{1}{3} & \frac{1}{3} & -\frac{2}{3} \\ 0 & 0 & 1 & \frac{1}{24} & \frac{7}{24} & -\frac{5}{24} \end{array} \right) \rightarrow$$

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} & -\frac{3}{4} & \frac{5}{4} \\ \frac{1}{3} & \frac{1}{3} & -\frac{2}{3} \\ \frac{1}{24} & \frac{7}{24} & -\frac{5}{24} \end{pmatrix}.$$

Видно е, че главните елементи са 3 , $-\frac{7}{3}$ и $\frac{24}{7}$. Имаме също и смяна на два реда (явява се множител (-1) пред произведението на главните елементи). Следователно $\det A = -3 \cdot \left(-\frac{7}{3}\right) \cdot \left(\frac{24}{7}\right) = 24$.

Задачи за упражнения

Обърнете дадените по-долу матрици и заедно с това изчислете детерминантите им чрез метода на Гаус-Жордан:

$$1) A = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ -2 & -4 & -5 \\ 3 & 5 & 6 \end{pmatrix},$$

$$\text{Отговор: } A^{-1} = \begin{pmatrix} 1 & 3 & 2 \\ -3 & -3 & -1 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix}$$

$$2) B = \begin{pmatrix} 1 & 3 & 2 \\ -3 & -3 & -1 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix},$$

$$\text{Отговор: } B^{-1} = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ -2 & -4 & -5 \\ 3 & 5 & 6 \end{pmatrix}$$

$$3) C = \begin{pmatrix} 1 & i & 3 \\ -i & 1 & i \\ 0 & -i & 1 \end{pmatrix},$$

$$\text{Отговор: } C^{-1} = \begin{pmatrix} 0 & i & 1 \\ \frac{1}{4}i & -\frac{1}{4} & i \\ \frac{1}{4} & -\frac{1}{4}i & 0 \end{pmatrix}$$

$$4) A = \begin{pmatrix} 14 & -5 & 12 \\ 9 & -2 & 7 \\ 17 & -5 & 14 \end{pmatrix},$$

$$\text{Отговор: } A^{-1} = \begin{pmatrix} 7 & 10 & -11 \\ -7 & -8 & 10 \\ -11 & -15 & 17 \end{pmatrix}$$

$$5) A = \begin{pmatrix} 3 & 2 & -4 & 3 \\ -1 & 0 & -1 & 0 \\ 1 & 3 & 1 & 2 \\ -2 & 1 & -2 & 1 \end{pmatrix}, \quad \text{Отговор: } A^{-1} = \begin{pmatrix} \frac{1}{7} & 1 & \frac{1}{7} & -\frac{5}{7} \\ 0 & 5 & 1 & -2 \\ -\frac{1}{7} & -2 & -\frac{1}{7} & \frac{5}{7} \\ 0 & -7 & -1 & 3 \end{pmatrix}$$

$$6) A = \begin{pmatrix} 1 & 4 & 3 \\ 2 & 1 & 0 \\ 3 & -1 & 1 \end{pmatrix}, \quad \text{Отговор: } A^{-1} = \begin{pmatrix} -\frac{1}{22} & \frac{7}{22} & \frac{3}{22} \\ \frac{1}{11} & \frac{4}{11} & -\frac{3}{11} \\ \frac{5}{22} & -\frac{13}{22} & \frac{7}{22} \end{pmatrix}$$

$$7) A = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 3 & 4 \\ -1 & 0 & 3 & -2 \\ 2 & 1 & 2 & -3 \\ 1 & 2 & -1 & 1 \end{pmatrix}, \quad \text{Отговор: } A^{-1} = \begin{pmatrix} 0,11 & -0,42 & 0,35 & -0,23 \\ -0,06 & 0,32 & -0,10 & 0,58 \\ 0,13 & 0,14 & 0,05 & -0,09 \\ 0,14 & -0,08 & -0,10 & -0,02 \end{pmatrix}$$

1.5. Метод на квадратния корен

Постановка на задачата

Нека да разгледаме системата линейни алгебрични уравнения (СЛАУ)

$$(1) \quad Ax = b,$$

където A е симетрична матрица $(a_{ij} = a_{ji}), i, j = \overline{1, n}$, $b = (b_1, b_2, \dots, b_n)^T$,

$x = (x_1, x_2, \dots, x_n)^T$ - търсеното решение.

От алгебрата е известно, че симетричната матрица A може да се разложи на две триъгълни матрици:

$$(2) \quad A = TT^T, \quad T = \begin{pmatrix} t_{11} & 0 & 0 & \dots & 0 \\ t_{21} & t_{22} & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & & \\ t_{n1} & t_{n2} & \dots & t_{nn} \end{pmatrix},$$

T^T - транспонирана на T .

От (1) и (2) можем да запишем

$$(3) \quad TT^T x = b.$$

Ако положим $T^T x = y$, то от (3) ще получим системата $Ty = b$.

Алгоритъм

1. Построяване на разлагането $A = TT^T$

$t_{11} = \sqrt{a_{11}},$ $t_{i1} = \frac{a_{1i}}{t_{11}}, \quad i = 2, 3, \dots, n$	$t_{kk} = \sqrt{a_{kk} - \sum_{j=1}^{k-1} t_{kj}^2}, \quad t_{ik} = (a_{ik} - \sum_{j=1}^{k-1} t_{kj} t_{ij}) / t_{kk}$ $k = 2, 3, \dots, n; \quad i = k+1, \dots, n$

2. Решаване на “триъгълната” система $Ty = b$ и намиране на вектора

$$y = (y_1, y_2, \dots, y_n)^T,$$

$y_1 = \frac{b_1}{t_{11}}, \quad y_i = (b_i - \sum_{j=1}^{i-1} t_{ij} y_j) / t_{ii}, \quad i = 2, 3, \dots, n$

3. Решаване на “триъгълната” система $T^T x = y$ и намиране на търсеното решение

$$x = (x_1, x_2, \dots, x_n)^T$$

$x_n = \frac{y_n}{t_{nn}}, \quad x_i = (y_i - \sum_{j=i+1}^n t_{ji} x_j) / t_{ii}, \quad i = n-1, n-2, \dots, 1$

4. $\det A = \det T \cdot \det T^T = t_{11}^2 \cdot t_{22}^2 \dots t_{nn}^2$.

Ако не искаме да работим с комплексни числа елементите

$$(4) \quad a_{11} \quad \text{и} \quad a_{kk} - \sum_{j=1}^{k-1} t_{kj}^2, \quad k = 2, 3, \dots, n$$

трябва да бъдат положителни. Условието матрицата A да е симетрична не дава гаранция за това. Трябва още нещо.

Ако матрицата A е **положително определена**, т.е. $(Ax, x) \geq 0$ за $\forall x$ и $(Ax, x) = 0$ само за $x = 0$, тогава стойностите на израза (4) ще бъдат строго положителни.

Това означава, че методът на квадратния корен е особено удобен за решаване на системи линейни алгебрични уравнения със симетрична матрица, която е положително определена.

Коментар. Работата с комплексни числа не е пречка за осъществяването на алгоритъма.

Пример. Чрез метода на квадратния корен да се реши системата:

$$\begin{cases} 9x_1 & + 3x_2 & & = 12 \\ 3x_1 & + 10x_2 & + 6x_3 & = -8 \\ & 6x_2 & + 13x_3 & = 1 \end{cases}$$

Решение:

$$A = \begin{pmatrix} 9 & 3 & 0 \\ 3 & 10 & 6 \\ 0 & 6 & 13 \end{pmatrix}, \quad b = \begin{pmatrix} 12 \\ -8 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

1. Построяваме матрицата $T(T^T)$:

$$t_{11} = \sqrt{a_{11}} = \sqrt{9} = 3, \quad t_{21} = a_{12} / t_{11} = 3/3 = 1, \quad t_{31} = a_{13} / t_{11} = 0/3 = 0,$$

$$t_{22} = \sqrt{a_{22} - t_{21}^2} = \sqrt{10 - 1} = 3, \quad t_{32} = (a_{32} - t_{21}t_{31}) / t_{22} = (6 - 1 \cdot 0) / 3 = 2,$$

$$t_{33} = \sqrt{a_{33} - t_{31}^2 - t_{32}^2} = \sqrt{13 - 0^2 - 2^2} = \sqrt{9} = 3.$$

Следователно:

$$T = \begin{pmatrix} 3 & 0 & 0 \\ 1 & 3 & 0 \\ 0 & 2 & 3 \end{pmatrix}, \quad T^T = \begin{pmatrix} 3 & 1 & 0 \\ 0 & 3 & 2 \\ 0 & 0 & 3 \end{pmatrix}.$$

2. Решаваме системата $Ty = b$, която в разгънат вид изглежда така

$$\begin{cases} t_{11}y_1 & & & = b_1 \\ t_{21}y_1 & + t_{22}y_2 & & = b_2 \\ t_{31}y_1 & + t_{32}y_2 & + t_{33}y_3 & = b_3 \end{cases}$$

$$y_1 = b_1 / t_{11} = 12 / 3 = 4, \quad y_2 = (b_2 - t_{21}y_1) / t_{22} = (-8 - 1 \cdot 4) / 3 = -12 / 3 = -4,$$

$$y_3 = (b_3 - t_{31}y_1 - t_{32}y_2) / t_{33} = (1 - 0 \cdot 4 - 2 \cdot (-4)) / 3 = 3.$$

$$\text{Следователно } y = (y_1, y_2, y_3)^T = (4, -4, 3)^T.$$

3. Решаваме системата $T^T x = y$, която в разгънат вид е:

$$\begin{cases} t_{11}x_1 & + t_{21}x_2 & + t_{31}x_3 & = y_1 \\ & t_{22}x_2 & + t_{32}x_3 & = y_2, \\ & & + t_{33}x_3 & = y_3 \end{cases}$$

$$x_3 = y_3 / t_{33} = 3 / 3 = 1, \quad x_2 = (y_2 - t_{32}x_3) / t_{22} = (-4 - 2 \cdot 1) / 3 = -2,$$

$$x_1 = (y_1 - t_{21}x_2 - t_{31}x_3) / t_{11} = (4 - 1(-2) - 0 \cdot 1) / 3 = 2.$$

$$\text{Следователно } x = (x_1, x_2, x_3)^T = (2, -2, 1)^T.$$

$$\boxed{4.} \quad \det A = t_{11}^2 \cdot t_{22}^2 \cdot t_{33}^2 = 3^2 \cdot 3^2 \cdot 3^2 = 729.$$

Задачи за упражнения

1) Възможно ли е за системата да се приложи методът на квадратния корен?

$$\begin{cases} 1,2x_1 - 1,5x_2 + 7,2x_3 = 16,8 \\ 2,2x_1 + 5,5x_2 - 1,5x_3 = 10,55 \\ 6,1x_1 + 2,2x_2 + 1,2x_3 = 16,55 \end{cases}, \quad A = \begin{pmatrix} 1,2 & -1,5 & 7,2 \\ 2,2 & 5,5 & -1,5 \\ 6,1 & 2,2 & 1,2 \end{pmatrix}$$

Упътване: Разместете някои от редовете на системата.

2) По метода на квадратния корен да се разложи матрицата S като произведение на две триъгълни матрици и да се изчисли детерминантата ѝ.

$$S = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 2 & 5 & 8 & 11 \\ 3 & 8 & 14 & 20 \\ 4 & 11 & 20 & 30 \end{pmatrix}. \quad \text{Отговор: } T = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 & 0 \\ 3 & 2 & 1 & 0 \\ 4 & 3 & 2 & 1 \end{pmatrix}.$$

3) Чрез метода на квадратния корен решете системата и намерете детерминантата на съответната матрица

$$\begin{cases} x_1 + 2x_2 + 3x_3 + 4x_4 + 5x_5 = 4 \\ 2x_1 + 5x_2 + 8x_3 + 11x_4 + 14x_5 = 10 \\ 3x_1 + 8x_2 + 14x_3 + 20x_4 + 26x_5 = 18 \\ 4x_1 + 11x_2 + 20x_3 + 30x_4 + 40x_5 = 28 \\ 5x_1 + 14x_2 + 26x_3 + 40x_4 + 55x_5 = 39 \end{cases}.$$

Препоръка: За решаването на този пример използвайте компютър.

$$\text{Отговор: } y = \begin{pmatrix} 4 \\ 2 \\ 2 \\ 2 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad x = \begin{pmatrix} 2 \\ 0 \\ -1 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad T = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 3 & 2 & 1 & 0 & 0 \\ 4 & 3 & 2 & 1 & 0 \\ 5 & 4 & 3 & 2 & 1 \end{pmatrix}.$$

4) По метода на квадратния корен да се реши системата

$$\begin{cases} x_1 + x_2 + x_3 = 0 \\ x_1 + 3x_2 + 3x_3 = 2 \\ x_1 + 3x_2 + 6x_3 = 5 \end{cases}$$

Отговор: $(-1, 0, 1)$.

5) Дадена е матрицата

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 2 \end{pmatrix}.$$

Като се използва методът на квадратния корен да се пресметне детерминантата на матрицата $B = A.A^T$.

Отговор: $\det B = 16$.

1.6. Метод на прогонването за тридиагонални системи линейни уравнения

Постановка на задачата

Търси се решението на системата линейни алгебрични уравнения

$$(1) \quad Ax = d,$$

където A е тридиагонална матрица, x – вектор на неизвестните, d - дясна част:

$$(2) \quad A = \begin{pmatrix} b_1 & c_1 & 0 & \dots & & 0 \\ a_2 & b_2 & c_2 & 0 & \dots & 0 \\ & \dots & & & & \\ 0 & \dots & a_k & b_k & c_k & \dots & 0 \\ & \dots & & & & & \\ 0 & \dots & & 0 & a_{n-1} & b_{n-1} & c_{n-1} \\ 0 & \dots & & & a_n & b_n & \end{pmatrix}, \quad x = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_k \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix}, \quad d = \begin{pmatrix} d_1 \\ d_2 \\ \vdots \\ d_k \\ \vdots \\ d_n \end{pmatrix} \neq 0.$$

В разгънат вид системата е:

$$(3) \quad \begin{array}{rcll} b_1x_1 & + c_1x_2 & & = d_1 \\ a_2x_1 & + b_2x_2 & + c_2x_3 & = d_2 \\ & a_3x_2 & + b_3x_3 & + c_3x_4 = d_3 \\ & & \dots\dots\dots & \dots\dots \\ & & a_kx_{k-1} & + b_kx_k + c_kx_{k+1} = d_k \\ & & \dots\dots\dots & \dots\dots \\ & & a_{n-1}x_{n-2} & + b_{n-1}x_{n-1} + c_{n-1}x_n = d_{n-1} \\ & & & a_nx_{n-1} + b_nx_n = d_n \end{array}$$

Тази система може да се реши по който и да е от съществуващите методи за системи линейни алгебрични уравнения: метод на Гаус, метод на Гаус-Жордан, проста итерация и др. Но тъй като тя е от специален вид, за нейното решаване се прилагат специални ефективни методи, между които е методът на прогонването. Методът спада към групата на точните методи, т.е. теоретично, при работа с точни числа (без закръгляне), след краен брой аритметични операции се получава точното решение. В случая на реални системи обаче, като правило броят на уравненията n е много голям и неминуемо се работи със закръгляне на междинните резултати до определен знак след десетичната запетая. Това може да доведе до натрупване на грешка, независимо, че методът е точен. В този смисъл е важна следната теорема:

Достатъчно условие за устойчивост на метода на прогонването

Нека

$$(4) \quad |b_k| \geq |a_k| + |c_k|, \quad k = \overline{1, n}.$$

Тогава съществува единствено решение на системата (1), което е и устойчиво, т.е. малки грешки в началните данни водят до малки грешки в резултата.

Забележка 1. Условието (4) може да се прецизира. Не е трудно да се съобрази, че всъщност то означава преобладаващ главен диагонал на матрицата A .

Забележка 2. Възможни са и случаи, когато методът на прогонването работи и без да е изпълнено условието за устойчивост, т.к. то е само достатъчно, но не и необходимо.

Изчислителна схема на метода на прогонването

За удобство се въвеждат две помощни нулеви неизвестни $x_0 = 0$, $x_{n+1} = 0$, с чиято помощ при произволни коефициенти a_1 и c_n се допълват първото и последното уравнение на системата (3) така, че всички редове да имат един и същ вид.

Полагаме:

$$(5) \quad x_k = \alpha_k x_{k+1} + \beta_k, \quad k = \overline{1, n-1},$$

където α_i, β_i са прогонъчните коефициенти. Те се пресмятат последователно по следните рекурентни формули:

$$(6) \quad \begin{cases} \alpha_0 = 0, \quad \beta_0 = 0, \\ \alpha_k = -\frac{c_k}{b_k + a_k \alpha_{k-1}}, \quad \beta_k = \frac{d_k - a_k \beta_{k-1}}{b_k + a_k \alpha_{k-1}}, \quad k = \overline{1, n} \end{cases}$$

След определянето им, като приложим (5) в обратен ред, намираме търсените решения на системата:

$$(7) \quad \begin{cases} x_n = \beta_n, \\ x_k = \alpha_k x_{k+1} + \beta_k, \quad k = n-1, n-2, \dots, 1. \end{cases}$$

Пример. По метода на прогонването да се реши системата

$$\begin{cases} 2x_1 + x_2 & = 8 \\ -x_1 + 2x_2 - x_3 & = 3,2 \\ 2x_2 - 4x_3 & = -0,5 \\ -2x_3 + 4x_4 & = 2 \end{cases}.$$

Решение:

Провежда се на три етапа:

1. Проверка на условието за устойчивост (4),
2. Изчисляване на прогонъчните коефициенти по формули (6),
3. Изчисляване на неизвестните в обратен ред по формули (7).

Започваме с **етап 1.** Имаме $n = 4$. Съставяме таблицата на коефициентите:

	k	a_k	b_k	c_k	d_k
	1	0	2	1	8
(8)	2	-1	2	-1	3,2
	3	2	-4	0	-0,5
	4	-2	4	0	2

Лесно се проверяват условията (4) съответно за $k = 1, 2, 3, 4$: $|b_1| \geq |a_1| + |c_1|$, тъй като $|2| \geq |0| + |1|$; $|b_2| \geq |a_2| + |c_2|$ от $|2| \geq |-1| + |-1|$; $|b_3| \geq |a_3| + |c_3|$ от $|-4| \geq |2| + |0|$ и $|b_4| \geq |a_4| + |c_4|$, защото $|4| \geq |-2| + |0|$. Следователно условието за устойчивост е изпълнено.

Етап 2. Пресмятаме прогонъчните коефициенти по формули (6), като забелязваме, че знаменателите $z_k = b_k + a_k \alpha_{k-1}$ за фиксирано k са еднакви:

$$\alpha_0 = 0, \beta_0 = 0,$$

$$z_1 = b_1 + a_1 \alpha_0 = 2 + (-1) \cdot 0 = 2,$$

$$\alpha_1 = -\frac{c_1}{b_1 + a_1 \alpha_0} = -\frac{1}{z_1} = -\frac{1}{2} = -0,5, \quad \beta_1 = \frac{d_1 - a_1 \beta_0}{z_1} = \frac{8 - 0 \cdot 0}{2} = 4;$$

$$z_2 = b_2 + a_2 \alpha_1 = 2 + (-1) \cdot (-0,5) = 2,5,$$

$$\alpha_2 = -\frac{c_2}{b_2 + a_2 \alpha_1} = -\frac{-1}{z_2} = -\frac{1}{2,5} = 0,4, \quad \beta_2 = \frac{d_2 - a_2 \beta_1}{b_2 + a_2 \alpha_1} = \frac{3,2 - (-1) \cdot 4}{2,5} = \frac{7,2}{2,5} = 2,88;$$

$$z_3 = b_3 + a_3 \alpha_2 = -4 + 2 \cdot (0,4) = -3,2,$$

$$\alpha_3 = -\frac{c_3}{b_3 + a_3 \alpha_2} = -\frac{0}{z_3} = 0, \quad \beta_3 = \frac{d_3 - a_3 \beta_2}{b_3 + a_3 \alpha_2} = \frac{-0,5 - 2 \cdot (2,88)}{-3,2} = \frac{-6,26}{-3,2} = 1,95625;$$

$$z_4 = b_4 + a_4 \alpha_3 = 4 + (-2) \cdot 0 = 4,$$

$$\alpha_4 = -\frac{c_4}{b_4 + a_4 \alpha_3} = -\frac{0}{z_4} = 0, \quad \beta_4 = \frac{d_4 - a_4 \beta_3}{b_4 + a_4 \alpha_3} = \frac{2 - (-2) \cdot (1,95625)}{4} = \frac{5,9125}{4} = 1,478125.$$

Удобно е всички резултати да се нанасят в таблица, както е показано по-долу.

Таблица 1

k	a_k	b_k	c_k	d_k	z_k	α_k	β_k
1	0	2	1	8	2	-0,5	4
2	-1	2	-1	3,2	2,5	0,4	2,88
3	2	-4	0	-0,5	-3,2	0	1,95625
4	-2	4	0	2	4	0	1,478125

Етап 3. Изчисляваме неизвестните по формули (7):

$$x_4 = \beta_4 = 1,478125;$$

$$x_3 = \alpha_3 x_4 + \beta_3 = 0 \cdot (1,478125) + 1,95625 = 1,95625;$$

$$x_2 = \alpha_2 x_3 + \beta_2 = (0,4) \cdot (1,95625) + 2,88 = 3,6625;$$

$$x_1 = \alpha_1 x_2 + \beta_1 = (-0,5) \cdot (3,6625) + 4 = 2,16875.$$

Отговор: $x = \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \\ x_4 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 2,16875 \\ 3,6625 \\ 1,95625 \\ 1,478125 \end{pmatrix}.$

Задачи за упражнения

1) По метода на прогонването решете системите:

$$\text{а) } \begin{cases} 5x_1 + 2x_2 = 9 \\ -x_1 + 3x_2 + 2x_3 = 11 \\ 2x_2 - 3x_3 + 2x_4 = 3 \\ -x_3 + x_4 = 1 \end{cases}$$

$$\text{б) } \begin{cases} 4x_1 + x_2 = 1 \\ x_1 + 4x_2 + x_3 = 2 \\ x_2 + 4x_3 + x_4 = 3 \\ x_3 + 4x_4 = 4 \end{cases}$$

$$\text{в) } \begin{cases} 2x_1 + x_2 = 0 \\ x_1 + 2x_2 + x_3 = 2 \\ x_2 + 4x_3 + 2x_4 = -3 \\ x_3 + 5x_4 = 2 \end{cases}$$

$$\text{г) } \begin{cases} 3x_1 - 2x_2 = 1 \\ -4x_1 + 6x_2 - x_3 = 3 \\ -2x_2 - 5x_3 + x_4 = 6 \\ -x_3 + 2x_4 - x_5 = 5 \\ -2x_4 + 3x_5 = 0 \end{cases}$$

$$\text{д) } \begin{cases} 1,2x_1 - 2x_2 = 3,1 \\ -4x_1 + 6,5x_2 - x_3 = -3,5 \\ -2x_2 - 5,2x_3 + 1,2x_4 = 7,2 \\ -x_3 + 2x_4 - 0,5x_5 = 4,8 \\ -2x_4 + 3x_5 = -0,2 \end{cases}$$

Отговори: а) $x = (1; 2; 3; 4)$; б) $x = (0,162679; 0,349282; 0,440191; 0,889952)$;

в) $x = (-1,25; 2,5; -1,75; 0,75)$; г) $(1; 1; -1; 3; 2)$; д) $(38,2819; 21,4191;$

$-10,4032; -3,38191; -2,32128)$

- 2) Направете програма за пресмятане решението на система по метода на прогонването за произволен брой уравнения и с нейна помощ решете отново горните системи.
- 3) Изведете формулите на метода на прогонването за решаване на петдиагонални линейни системи уравнения.

Упътване: По аналогия с (5) направете полагането $x_k = \alpha_k x_{k+1} + \beta_k x_{k+2} + \gamma_k$.